

Religie, de mens scheidt zich een hemel naar zijn beeld

In het poppenspel komt religie uitvoerig aan de orde. Eerst in de vorm van de strijd tussen Christendom en Islam en daarna blijft zij in het spel her en der wat doorspelen. Wat is religie eigenlijk? Daarover bestaan een hele reeks omschrijvingen. Een zeer klein greep daaruit laat ik zien:

- Het geloven in of aanbidden van (een) god(en)/geestelijk wezen/heilige boeken
- Naar de kerk gaan en bidden (dus alleen de kerkgang en de rituelen)
- Een manier om met de onzekerheid van het bestaan om te gaan. Dan wel een serie antwoorden op (de) grote vragen als: Waarom zijn we hier? Wat is goed/kwaad en wie bepaalt dat? etc.
- Een manier van leven, religie als cultuursysteem
- Een instrument in handen van de machthebbers.
- Opium van het volk (Karl Marx).
- Een illusie (Sigmund Freud)

Misschien komt wel de alleraardigste omschrijving van John Milton Yinger uit 1967: "*Iedere definitie van religie is waarschijnlijk alleen bevredigend voor de auteur ervan.*" Wat opvalt aan deze kleine greep omschrijvingen is, dat zij allen één aspect van religie weergeven. Wellicht als je hen samen neemt, ontstaat er een adequate beschrijving. Uiteindelijk zullen we moeten vaststellen, dat het begrip religie alleen gedekt kan worden door aan een familie van eigenschappen/kenmerken. Een sluitende omschrijving is ten enenmale onmogelijk. Aan het einde van deze bijdrage zal het begrip religie verbeterd worden tot bijvoorbeeld nationale feestdagen.

Krachten zijn goden of goden beheersen krachten

Onderzoekers menen de eerste sporen van religie gevonden te hebben in de periode 80.000 tot 60.000 jaar geleden, een tijdvak dat de mensheid bijna uitstierf. We zullen hier niet op ingaan maar een sprong in de tijd maken en wel naar de Soemeriërs. Zij waren de eersten, die zaken ruim 5000 jaar geleden op schrift stelden en hun ideeën verder in Mesopotamië verspreiden en her en der ook hier nog terug te vinden zijn.

Voor het jaar 3000 v.Chr. verscheen voor hen de kosmische orde niet als iets wat een gegeven was, het was meer iets dat ontstond door een permanente interactie of rivaliteit van vele kosmische willen of krachten. Dit leidde tot een bepaald resultaat waarmee je als mens te maken kreeg. Elke kracht was een godheid met een beperkte rol. De rivieren en het weer waren onvoorspelbaar, elk van hen was een godheid die een eigen agenda had. Onvoorspelbaarheid was troef. Je kon het beste ervan hopen of offeren.

Gedurende de daarop volgende millennia, dus tussen 3000 en 1000 v.Chr zien we in Mesopotamië een duidelijke vereenvoudiging en karakterverandering van de godenwereld. De volgende stappen kunnen we hierin onderscheiden:

- Vele losse goden met een hoofdgod of een paar belangrijke goden, vaak werd er door de goden wat aan gerommeld, weinig organisatie.
- Ontstaan van een godenraad onder voorzitterschap van een oppergod
- Goden worden in het gareel gehouden, de hoofdgod ratificeert/drukt een beslissing door, is de uiteindelijke beslisser, dictatoriaal.
- Na 1000 v Chr sterkere nadruk op de hoofdgod, die helpers heeft, het aantal

goden daalt sterk, de goden worden abstracter. De hoofdgod wordt gekenmerkt door eigenschappen, die voorheen aan andere goden werden toegeschreven. Vaak heeft deze oppergod helpers. Omdat de oppergod ver weg staat van de mensen fungeren deze helpers als boodschappers of bemiddelaars, denk bijvoorbeeld aan engel, komt van het Griekse *angellos* (betekent boodschapper) wat een letterlijke vertaling van *mal'ach* (is Oud Testamentisch) of *malak* (is Arabisch). In beide gevallen betekent het boodschapper.

Godenraad als overgang

De godenraad kunnen we als een eerste stap naar monotheïsme beschouwen. Bij de Griekse dichters Homeros en Hesiodes (beiden midden 8^e eeuw v.Chr.) is de godenraad belangrijk en staat deze onder voorzitterschap van de oppergod Zeus. Het is geen democratisch lichaam, het is dictatoriaal, zoals dat ook elders in West Azië het geval is. Mardoek, de Babylonische oppergod, leidt de godenvergadering. Zijn wil is wet. Hij verwierf deze positie, nadat hij een voor de oude oppergoden een bestaansbedreigende situatie met succes had afgewend. Dit alles staat beschreven in de Enuma Elish (het Babylonische Nieuw Jaarsverhaal), geschreven in de 13^e eeuw. Hierin wordt Mardoek met alle macht toegerust en worden de namen van 50 goden aan hem toegekend, dat wil zeggen: hij krijgt de eigenschappen die voorheen aan andere goden toegekend waren:

de god Mardoek

*Vanaf heden wordt aan jouw verordening niet getornd
(..)
wat jij spreekt zal geschieden,
jouw woord zal niet ijdel zijn
de tronen der goden vergen instandhouding
laat dan de verzorging van hun heiligdommen bij jouw
verzekerd zijn
Wij hebben aan jouw het koningsschap gegeven de
macht over alles en iedereen
(Jacobson, the treasures of darkness, 1976, 60-83)*

Het effect van zo'n godenraad is, dat er uiteindelijk één wil ontstaat. Het gevolg is, dat het principe van polytheïsme wordt genegeerd. De andere goden worden nauwelijks meer beschouwd als eigenstandige actoren. Een stap naar verdere monotheïsering is klein. Dat de toekomst toch nog onzeker kan zijn, wordt nu vooral gezien als een uitvloeisel van het feit dat de lagere goden het niet goed doen, een fout maken.

Nog even terug naar Zeus. Bij hem zien wij, dat hij een masterplan had bij het uitlokken van de Trojaanse oorlog, die gebaseerd is op zijn voorzienigheid. In de Cypria een van de voorboeken over de Trojaanse oorlog, geschreven in 7^e eeuw v.Chr., werd de oorlog door Zeus geëntameerd om overbevolking te voorkomen.

Bij deze machtscentralisatie en concentratie van de godenwereld, vindt tegelijkertijd een ander proces plaats. In plaats dat van alles en nog wat, ook aarde en hemel, geboren worden zien we dat deze in Mesopotamië geschapen worden. Anders

gezegd de oppergodheid wordt een soort technicus die alles maakt, scheidt. Het gebeuren is geen toeval meer als gevolg van willekeurig handelen maar van een plan, een proces. Dit komt ook tot uiting in het denken over de wereld. In plaats van dat alles toeval is, wordt het lot en daarmee astrologie een leidraad. Hoe technischer het mythologische verhaal hoe meer het polytheïsme verschoof naar een monotheïsme. Het zijn niet alleen Jahweh, God maar ook Mardoek, die de wereld en de kosmos geschapen hebben, op een overigens vergelijkbare wijze.

In essentie is de ontwikkeling de volgende: naarmate de mens op aarde de wereld begrijpt als een oorzakelijk proces de godheid een schepper wordt. Tegelijkertijd zien we, dat wanneer de vorsten het karakter krijgen van een alleenheerser ver weg van de mensen, dat de oppergod ook deze eigenschappen krijgt. Beide hebben dan een reeks helpers. Kortom: niet God scheidt de mens naar zijn beeld maar de mens scheidt zich een hemel zoals de aarde zich aan hem voordoet. We kunnen bovenstaande zeker wat Mesopotamië betreft in een schema samenvatten.

Periode v.Chr.	Organisatie godenwereld	Kenmerken godenwereld	Organisatie mensenwereld	Kenmerken mensenwereld
3 ^e millennium	Vele losse goden, elk handelde zelfstandig, met oppergod en raad (overgang krachten zijn goden naar goden beheersen krachten)	Toeval Alles wordt geboren	Kleine politieke eenheden, stadstaten, priester/koning	Veel is toeval, onberekenbaar, Opkomst planning Vriendjes politiek Schrift, rekenen, standaardisatie, irrigatie
	Na problemen, strijd nieuwe oppergod		Na strijd, koning opperspersoon. Rijk overstijgt niveau stadstaat	
2 ^e millennium	Godenvergadering, oppergod is baas zijn wil geschiede	Er zijn regels	Vorst is baas anderen zijn uitvoerende, grotere staten	Wetten (Hammurabi) Planning Vorst als herder, ontwerp rekenregels
Na 1000	Oppergod met helpers, dan wel alle aspecten in de oppergod verenigd monotheïstische tendensen	Alles wordt geschapen, Wetmatigheid, lot		Gestructureerde wetenschap Astrologie i.v.m. kennen lot

De god en de staat

De Griekse filosoof Protagoras, geboren rond 500 v.Chr. in Abdera te Thracië, trok door Griekenland om les te geven. Daarbij is hij twee keer in Athene geweest. Hij schreef in "Over de goden":

"Met betrekking tot de goden kan ik er niet zeker van zijn of zij wel of niet bestaan, noch hoe zij er uit zien: omdat er vele zaken zijn die een hindernis vormen tot zekere kennis, door de onhelderheid van het object en de kortheid van een mensenleven."

(Curd 154, in: Before Plato, 2001).

Een tijdgenoot van Protagoras, Kritias, ging een stap verder. Hij overwoog of de goden niet uitgevonden waren om mensen af te schrikken, opdat zij moreel en rechtvaardig zouden handelen. Een fantastische bevestiging hiervan kwam 7 eeuwen later in een aan de Iraanse koning Ardashir (regeerde van 226-241) toegeschreven uitspraak :

Religie en koningschap zijn twee broeders, en de een kan niet zonder de ander. Religie is het fundament van het koningschap en koningschap beschermt de religie.

(op. cit. Geciteerd The Cambridge History of Iran, p. 877)

Wat Ardashir deed was de Iraanse religie van Zarathoestra (de vuuraanbidders, de oudste monotheïstische religie) tot staatsreligie te verheffen. Een kleine eeuw later zien we dat Constantijn de "Grote" (Romeins keizer van 304-337) de Christenen toestemming gaf hun religie openlijk te belijden. Het Christendom zal uiteindelijk ook hier een staatsgodsdienst worden.

Ardashir ontvangt de ring der machten van Ahura Mazda (Iraanse god)

In het Romeinse keizerrijk gedurende de eerste eeuwen na het jaar 0 was monotheïsme bij de gegoede burgerij bon ton. Niet alleen de Christelijke God dwaalde rond in het universum van de monotheïsten maar ook Zeus of Sol (is Zon). De filosoof Celsus, in zijn "*Het ware woord*", een kritisch boek uit

ongeveer 178 over het Christelijk geloof, betoogde: "*Het maakt niets uit als we de 'enigst hoge' Zeus, Adonai of Sabaoth etc noemen*". Echter, zo gaat hij verder, dit is totaal iets anders dan Jezus (is mens) als een god te vereren. De verschillende volkeren hebben ieder hun eigen god(en), die vooral een territoriaal karakter hebben maar uiteindelijk gaat het om het zelfde opperwezen. Er is dus geen reden om overal dezelfde godsdienst te hebben. Dus Celsus beschrijft een monotheïsme waarbij de beleving en naam van het opperwezen, de 'enig hoogste' afhankelijk van plaats en tijd is. In feite, zoals Celsus betoogt, is de godenwereld geordend als de mensenwereld, een keizer met satrapen (Iraanse gouverneurs).

Celsus richtte zich onder andere tegen de Christelijke claim de enige ware god te kennen. Een claim die Ardashir ook ten aanzien van de Iraanse religie deed. Het gevolg is dat de Iraans - Romeinse oorlogen altijd een vleugje van religiestrijd hadden gehad. Mensen uit het Romeinse rijk, die verboden varianten van het Christendom aanhingen, vluchtten naar Iran, vonden daar bescherming en konden er hun religie uitoefenen.

Het grote probleem van monotheïstische religies is dikwijls, dat zij claimen de enige juiste god op de juiste wijze te vereren. Dit idee werd door verscheidene vorsten

gebruikt om hun expansie te rechtvaardigen. De strijd tegen de ongelovigen, de barbaren. Karel de Grote beoorloogde de Saxen met dergelijke argumenten, later rond het jaar 1100 begonnen de kruistochten. In feite een Europese expansiebeweging, die religieus gemotiveerd werd. De kruistochten gingen niet alleen richting West Azië, maar ook naar de landen rond de Oostzee (de Noordelijke Kruistochten) en omvatte ook de expansie van de Spaans Christelijke staten ten koste van de Islam. Tegelijkertijd werden afwijkende meningen afgestraft met religieuze argumenten: de kruistochten tegen de Kartharen (12^e en 13^e eeuw) maar ook de Stedinger kruistochten (hoogtepunt 1233 en 1234) tegen de boeren die weigerden belasting aan de bisschop van Bremen te betalen.

Na de 16^e eeuw

Staatsmacht en religie gaan weer hand in hand. Dit werd in feite geformaliseerd in het 16^e eeuwse Europa gedurende de godsdienstoorlogen. Het "Cuius regio, eius religio" ("wiens gebied, diens gebed"), is de omschrijving van de rechtsregel waarnaar volgens de Godsdienstvrede van Augsburg (1555) in de diverse staten van het Duitse Rijk moest worden gehandeld in zake de godsdienst. De landsvorst moest beslissen over de vraag of de katholieke dan wel de lutherse godsdienst in zijn gebied de heersende zou zijn. De onderdanen bezaten alleen het recht om desgewenst ongemoeid, zij het met verlies van hun onroerend goed, het land te verlaten en zich elders te vestigen. Later werd dit principe ook op het Calvinisme toegepast.

Na 1900, een herformulering

Je kan nu wel denken, dat de godsdienst er is om goden te behagen. Echter de praktijk laat iets anders zien vooral nu onder wereldlijke voorwaarden. De Franse socioloog Emile Durkheim (1858-1917) stelt terecht, dat religie iets is om de gemeenschap bijeen te houden. Er voor te zorgen dat er op een vergelijkbare wijze naar de werkelijkheid gekeken wordt, met andere woorden het bevorderen van de sociale cohesie, collectief bewustzijn, kettens moeten bestreden worden, groepsselectie, gedeelde overtuiging verankerd in de leden, altruïstisch gedrag en opofferingsgezindheid ten bate van de groep. Religie is daarmee een handzaam instrument in handen van de vorst of regering.

Religie kan niet verdwijnen, het kan alleen veranderen. Durkheim breidt het begrip religie daartoe uit: ook een nationale feestdag is een vorm van religie. Hij beschouwt religie als de sacralisering van de waardevolste zaken. Zodoende, vallen ook schijnbare wereldlijke vormen voor Durkheim onder de noemer religie. Religie wordt uitgebreid naar zaken die profaan kunnen zijn. Wellicht kunnen we stellen dat iets dergelijks voor het nationalisme geldt in een wereld waarin niet de religie in de engere zin des woord voor cohesie moet verzorgen maar andere waarden, die alweer door de staat geëntameerd worden.